

Heidenstam som nationalist

STAFFAN BJÖRCK: *Heidenstam och sekelskiftets Sverige.*
Natur och Kultur. Pris 13 kr.

Verner von Heidenstam (t. v.) och Maurice Barrès.

Dr Björcks avhandling, som i går försvarades vid Lunds universitet, ställer Heidenstams författarskap under årtiondena kring sekelskiftet i relation till den ideologiska och samhälleliga miljön i det dåtida Sverige. Främst uppmärksammas helt naturligt de dikter och skrifter som bärs av ett klart politiskt syfte, i första rummet diktecykeln *Ett folk*, med bland annat Sverige, Medborgarsång och Åkallan och löfte. Det är emellertid snarare sekelskiftets Sverige än Heidenstam som dominerar undersökningen. Björck belyser ingående, för att nämna några exempel, den på 1890-talet uppblomstrande försvarsrörelsen, utvecklingen av föreställningarna om ett svenskt folklyne, den ideella ungdomsrörelsen i början av 1900-talet.

Boken ger ett utomordentligt starkt intryck av gedigenhet och intelligens. Framför allt måste man beundra Björcks tankeklarhet och fördomsfrihet. Ämnet inbjuder till lösa generaliseringar och subjektiva reflexioner, men avhandlingen är alltigenom behärskad, klok och kyligt analyserande. På tal om de skilda meningar som tonsättare och kritiker förfäktat rörande Heidenstams Sverige skriver Björck: "Denna boks författare hyser för sin del ingen tvekan om att Stenhammar träffat diktens djupaste ton, men han är på det klara med det begränsade värdet av denna övertygelse, eftersom han aldrig läst eller hört dikten utan att stå under suggestionen av Stenhammars mu-

sik." Den intelligenta skepsis som talar ur dessa rader är karaktäristisk för hela boken. Men det intellektuella draget utesluter inte fyllighet och åskådlighet. De perspektiv som ges på Sverige för ett halvsekel sedan är så lärorika och stimulerande att arbetet borde kunna intressera en bred publik.

Men naturligtvis finns det mycket att diskutera. Bland annat själva uppläggnings av ämnet. Heidenstam framstår i jämförelsevis ringa grad som en produkt av den nationella miljön. Han var en exotiker, som under några år gjorde hemlandet till centrum för sin fantasi. Det land han lovsjüng tycks han ha haft obetydlig kunskap om, med undantag för vissa sidor av naturen och herrgårdslivet, de rörelser som han företrädde eller åtminstone ville företräda hade han föga kontakt med. De nationella dikter som det här främst gäller var närmast tillfällighetsdikter, frukter av en genial och slarvig opportunist; Heidenstam ville bli en andlig ledare, en svensk Björnson, men han sökte icke och fann icke den kontakt med opinionen, med de speciellt svenska förhållandena, utan vilken en sådan ställning var omöjlig att uppnå. Därför ter sig Heidenstams förhållande till sekelskiftets Sverige egendomligt löst; det organiska samband mellan diktaren och hans tid som titeln på Björcks bok antyder har icke funnits, och det hör till avhandlingsförfattarens stora förtjänster att han icke sökt konstruera ett sådant samband. En

följd härav är att skildringarna av sekelskiftets Sverige stundom får prägel av notiser vid sidan av ämnet och att å andra sidan en ingående analys av de behandlade diktverken saknas — de är nämligen, på få undantag när, icke nationella annat än i den meningen att det prisade fosterlandet bär Sveriges namn. Man jämföre Heidenstam och Runeberg på denna punkt; skillnaden är påfallande.

Med Björcks uppläggning av arbetet sammanhänger också att han, trots sin kritiska skepsis, är benägen att ta Heidenstams politiska och sociala idéer alltför allvarligt. Då exempelvis ett försök görs att utreda "omsvängningen i Heidenstams tankevärld från den revolutionära nihilismen 1886 till den evolutionära idealismen och sociala utopismen tre år senare" frågar man sig om det är rimligt att använda så bestämda termer och att över huvud fastställa någon ideologisk utveckling. De uttalanden Heidenstam gör är för oklara; det enda som de med säkerhet tycks visa är att han var föga intresserad av idéer och exceptionellt okunnig rörande deras innebörd. Med socialism menade han år 1889, i sitt utförligaste ställningstagande till frågan, huvudsakligen fallande räntor och stigande arbetslöner; med anarkism menade han ett par år tidigare "den fria kampen om tillvaron... där de starkare skola rå". Det är visserligen sant att dessa begrepp, såsom Björck påpekar, i den svenska debatten vid denna tid var flytande. Men det väsentliga synes vara dels att Heidenstam använder orden ovanligt vårdslöst, dels att han aldrig hyste, eller i varje fall icke formulerade, någon som helst mera bestämd uppfattning. Då han i början av 1900-talet anlätades som festtalare blev också resultatet en samling glansfullt uttryckta banaliteter. Vad Bengt Lidforss år 1909 skrev om dessa tal torde gälla hela Heidenstams mera "teoretiska" författarskap. "Skaldens idérepertoar är synnerligen begränsad... Vad han har att säga sina lyssnande skaror är mestadels av så generell beskaffen-

het att den verkliga innebörden närmar sig det intetsägande... Av dessa tal får man det intrycket att hans partilöshet sublimerats ända till fullkomlig färglöshet."

Även den nationalism som var Heidenstams främsta politiska insats blev därför, såsom Björck framhåller, icke mer än en estetisk episod, ja, knappast mer än en rad lysande improvisationer. Sångerna till fosterlandet blev ett utlopp för Heidenstams självmedvetande, och det svenska folk han fentiserar om bär hans egna drag. De överspända uttrycksätten ("Barmhärtiga öde, tänd blixten, som slår ett folk med år av elände!" "Intet folk får bli mer än du, det är målet, vad helst det kostar.") måste väl på många samtida läsare, liksom på nutidens, ha verkat parodiska, men de förklaras av Heidenstams stundom frambrutande längtan efter stora och försonande handlingar och hans tendens till självdramatisering. "På slagfältet, barrikaden eller schavotten skulle jag vara sprittande glad", skrev han i ett brev, och i en uppsats säger han sig "avundas den lille gossen Arcole, som dog hjältedöden på en av barrikaderna vid Seinen". Att dikterna, liksom dessa uttalanden, ger intrycket av något tillfälligt och oäkta sammanhänger efter all sannolikhet med att det var något oäkta, eller åtminstone något tillfälligt, över de känslor som framkallade dem; de skrevs i ett stämmningsrus som snabbt förflyktigades. Då faran verkligen stod för dörren, såsom år 1905, var Heidenstam försiktig och opportunistisk; hans enda mera permanenta politiska intresse var oron för att förlora räntorna på sitt kapital. En ekonomiskt omtänksam, på sin materiella trygghet inriktad person blev vågspelets, fattigdomens och det nationella offrets diktare. Men dissonansen uteblev ej.

Lucien Maury har i sin bok om den svenska litteraturen jämfört Heidenstam med Maurice Barrès, och Björck anknuter med några ord till denna jämförelse. Likheter fanns, skriver Maury, mellan de båda nationalistiska författarnas utvecklingsgång; rotlöshet, esteticism,

jagkult, nationalism. Men dessa likheter synes vara tämligen ytliga. Björck liksom förut Böök antyder att en nihilistisk eller relativistisk ståndpunkt i grunden skulle ha präglat Heidenstam. Men även här förefaller de använda orden för starka. Nihilism förutsätter att en fast åskådning slås i spillror och att därför bristen på tro förnimmes som en ständig desillusion. Så var fallet med Barrès; det system som han inhämtat av herr Bouteiller i Nancy bröt samman, och ur skrällen inför den tomhet som uppstod framsprang jagkulten och relativismen. En nihilistisk eller rättare relativistisk inställning bevarade Barrès även som nationalist; det var brytningen mellan de båda linjerna, starkast framträdande i Barrès efterlämnade anteckningar, som gav hans tankeliv spänning och ett slags storhet. Hos Heidenstam finns denna utveckling icke, eller blott i oändligt ringe format. Han ägde aldrig den tro som är föregångaren till bitter otro, till nihilism. Han var aldrig besatt av den spänning mellan principiell skepsis och medvetet subjektiv känsla som är relativism. Om begreppen uttunnas till att känneteckna en blandning av ligkiltighet, opportunism och förakt för teorier, kan de flesta betecknas som nihilister och relativister.

Även när det gäller själva nationalismen är skillnaden mellan Heidenstam och Barrès betydande. Barrès rent nihilistiska period var kort, redan vid tjugufem års ålder var han enrollerad hos Boulanger, och sedermera arbetade han livet ut — som författare, deputerad och publicist — i nationalismens tjänst. Patriotismen, både i form av kärlek till Lothringen och av tro på Frankrikes storhet och mission, var för honom en lidelse, och den blev icke mindre stark därigenom att den varje dag måste segra över känslor av intighet och meningslöshet. I jämförelse med Barrès passion verkar Heidenstams nationalism teater. Men det hindrar inte att Heidenstam som diktare i vissa ögonblick kom fulländningen närmare än Barrès.

Herbert Tingsten